

THE POSTERITY OF ÉMILE BENVENISTE'S IDEAS

Beatrice Diana Burcea

PhD, „Dr. Ioan Meșotă” National College, Brașov

Abstract: Pragmatics was initially considered as a component of semiotics, later acquiring an autonomous status. Émile Benveniste opened the perspective of pragmatic approach by consideration of some concepts: „enunciation”, „subjectivity”, „discourse”, „deictic” etc. The attention given to the formal apparatus of enunciation contributed to the imposition of consistency in subsequent pragmatic research. At the end of the last century, several research modalities arouse: orientation towards the conventionality of enunciation and towards the relation between enunciation- meaning (H. Parret), approaching enunciation from a semiotic perspective (M. Hammad), openness towards the interlocution theory (Fr. Jacques). Reconsidering the “subjectivity” concept from Benveniste’s theory, some researchers– G. Paugam and V. Alexandrescu – emphasized the contrastive patters given by Kant, respectively by Descartes. The openness perspectives of Émile Benveniste’s theories reflected on pragmatic, semiotic, research, echoing in text linguistics as well.

Keywords: discourse, enunciation, inter-subjectivity, pragmatics, subjectivity

1. Introducere

Asimilată inițial semioticii,¹ pragmatica² studiază limba din perspectiva acțiunii și a interacțiunii comunicative.³

Cercetările sistematice din sfera logicii și a filosofiei limbajului au contribuit la constituirea pragmaticii într-o disciplină de frontieră autonomă.

Deschiderea pragmaticii spre *enunțare* nu este străină de opinia lui Armengaud (1993: 8), care considera disciplina ca o prelungire a lingvisticii enunțării inaugurate de Émile Benveniste. Opoziția saussuriană *langue-parole* este înlocuită cu opoziția majoră dintre *énoncé* și *énonciation*. Conceptul „enunțare” se conturează în efervescența generală a structuralismului lingvistic. Dacă enunțarea este definită drept «funcționarea limbii printr-un act individual de întrebuițare» (Benveniste 1970: 12), enunțul este definit drept obiectul lingvistic care provine din actul enunțării. Actul spunerii este prin excelență unul al prezenței locutorului.

Studiile lui Émile Benveniste asupra limbajului nu pot fi ignorate de pragmatica actuală, conceptele impuse fiind reevaluate și amplificate prin raportare a domeniilor conexe: filosofia, logica, psihologia, adesea observându-se tendința apropierei de semiotică.

Cercetările ultimelor decenii au impus puncte de vedere variate asupra *enunțării*. Pentru Herman Parret, o teorie adecvată a discursului accentuează natura constitutivă a sistemului

¹ Ch. Morris considera semiotica o teorie generală a semnelor, propunând o clasificare tripartită: sintaxa, semantica, pragmatica (Reboul, Moeschler 2001: 22-23).

²Pragmatică < gr. *pragma* „acțiune”. Prin extensie, noțiunea se referă la utilizarea limbii. Termenul a fost introdus de Ch. Morris, cu scopul de a desemna un nivel al procesului semiozei (Bidu-Vrânceanu *et. al.* 2001: 397).

³Linia de demarcație dintre lingvistică și pragmatică este, actualmente, discutabilă.

semnificanț. În raport cu preocupările actuale ale analizei semiotice, Manar Hammad avansează ipoteza *enușării enunțate*. Francis Jacques susține convergența unei cercetări logice și descriptive a enunțării, iar Gustave Guillaume și Vlad Alexandrescu analizează concepte impuse de Benveniste din perspectiva filosofiei lui Immanuel Kant, respectiv René Descartes.

2. Émile Benveniste – promotor al pragmaticii lingvistice

Considerat promotor al pragmaticii lingvistice, Émile Benveniste și-a elaborat studiile în perioada de apogeu a structuralismului. În spațiul francez, Benveniste a valorificat cercetările anterioare asupra limbajului, propunând o viziune nouă, aparent paradoxală. Asemenea unor filosofi și lingviști, Benveniste a acceptat ideea că limba corespunde finalității recunoscute, și anume comunicarea. Paradoxul rezidă în faptul că i-a negat limbii calitatea de a fi instrument al procesului de comunicare (Ionescu 1992: 227). Savantul francez a preluat din opera lui Ferdinand de Saussure distincția *limbă-vorbire*, impunând însă o modificare terminologică: *limbaj-discurs* (*ibidem*: 227). Limbajul nu este instrument al comunicării, deoarece comunicarea se realizează în discurs (Benveniste I 2000: 245-246). Raportul dintre limbaj și discurs este unul de „condiționare”: doar o anumită proprietate a sa îi conferă discursului „calitatea de instrument al comunicării”. În acest punct, Benveniste s-a distanțat de Saussure care propusese o viziune diferită pentru relația limbă-vorbire (Ionescu 1992: 227).

Activitatea enunțiativă a fost o descoperire majoră a pragmaticii (Moeschler, Reboul 1999: 16). Prin tezele referitoare la enunțare, Benveniste a deschis perspectiva pragmaticii integrate. Conceptele pe care le-a impus, dintre care reținem „deixis”, „subiectivitate în limbaj”, „discurs”, „enunțare”, au constituit un riguros suport pentru teoriile enunțării dialogice și subiective. Considerațiile asupra categoriei pronomelui i-au permis lui Benveniste aprofundarea unor elemente pragmatice și evidențierea limitelor la nivelul „opozității structură / enunțare” (Moeschler, Reboul 1999: 74). În cadrul acestei categorii, a operat cu două sisteme de opoziții: *corelația de personalitate* și *corelația de subiectivitate*. Categoria pronomelor personale a antrenat resurse analitice remarcabile. Prin observarea pertinentă a caracteristicilor persoanelor pronominale, Benveniste a reușit să elucideze problema definirii subiectivității în limbaj. Pronumele personal nu este însă singura formă de această natură. Savantul francez a abordat și alți indicatori, precum cei înscrși în seria *deicticelor*. Printre formele lingvistice revelatoare ale experienței subiective, cele care exprimă timpul i s-au părut lui Benveniste de o impotanță majoră. Savantul a distins trei forme de „înțelegere” a timpului: timpul fizic, timpul cronic și timpul lingvistic (Benveniste II 2000: 59-62). În funcție de extensiile clasificării, a procedat la complinirea conceptului „subiectivitate” și la configurarea celui de „intersubiectivitate”. Limba, sublinia Benveniste, trebuie să ordoneze timpul pornind de la o axă, care este o instanță discursivă. Lingvistul a ajuns la concluzia surprinzătoare, dar în concordanță cu adevărata natură a limbajului, că „singurul timp inerent limbii este prezentul axial al discursului și că acest timp este implicit” (*ibidem*: 63). Discursul se poate institui doar în cadrul relației *eu – tu*. Limbajul este, pentru lingvistul francez, „posibilitatea subiectivității”, iar „discursul provoacă manifestarea subiectivității” (Benveniste I 2000: 249). La rândul ei, intersubiectivitatea este complementară subiectivității. Intersubiectivitatea, precizează Benveniste, are „propria temporalitate, propriii termeni, propriile dimensiuni”. În acest sens, „experiența umană înscrisă în limbaj trimite permanent la actul lingvistic implicat în procesul schimbului (Benveniste II 2000: 66).

Lingvistica enunțării cunoaște o perioadă amplă de manifestare, prin accentuarea dimensiunii enunțative a limbajului. Studiile lui Émile Benveniste, în care analizează sistemul

pronominal, timpurile verbale, distincția dintre istorie și discurs, au impus un aparat eficace de lucru, deschizând perspective noi investigației științifice.

În articolul *L'appareil formel de l'énonciation*, Benveniste a propus o analiză detaliată asupra fenomenului enunțării. Lingvistul a precizat că enunțarea este „punerea în funcțiune a limbii printr-un act individual de utilizare” (1970: 12). A atras atenția asupra confuziilor care pot apărea. A recomandat, în acest sens, să se țină seama de o condiție specifică enunțării. Enunțarea este „actul însuși de producere a unui enunț și nu textul enunțului”. Acest act este opera locutorului „care mobilizează limba pentru sine”. Relația locutorului cu limba dă seama de caracteristicile lingvistice ale enunțării, care este înțeleasă ca operă a locutorului (*ibidem*: 13).

În configurarea aparatului formal al enunțării, Benveniste a avut în vedere trei aspecte: „realizarea vocală a limbii”, mecanismul producerii enunțării, actul însuși al enunțării. În prima situație, practica științifică se confruntă cu problema diversității trăsăturilor individuale în enunțarea fonică. Diferențele provin din varietatea situațiilor în care realizează enunțarea. În ceea ce privește mecanismul producerii, se cunoaște faptul că enunțarea presupune „convertirea individuală a limbii în discurs”. Benveniste a ajuns la o problemă, mai puțin studiată la acea vreme, și anume „modul în care <sensul> se formează în <cuvinte>”, în ce măsură se pot deosebi cele două noțiuni și în ce măsură „se poate descrie interacțiunea lor” (*ibidem*: 13). În centrul acestui aspect al enunțării, preciza Benveniste, se află „semantizarea”, responsabilă de teoria semnului și de semnificația sa. Referitor la actul însuși al enunțării, lingvistul francez a observat cu necesitate condițiile de realizare a acestuia: prezența locutorului, a co-locutorului și referința. Enunțarea presupune de asemenea un moment și un loc anume, ilustrat prin categoria deicticelor de spațiu și de timp. Înaintea enunțării, precizează Benveniste, limba „nu este decât posibilitate”. După enunțare, limba este pusă într-o „instanță discursivă”. În raport cu limba, enunțarea (ca „realizare individuală”) se definește ca „proces de însușire”. În enunțare, limba exprimă un anumit raport cu lumea. Consensul pragmatic „face din fiecare locutor un co-locutor”. Referința este văzută ca „parte integrantă a enunțării” (*ibidem*: 14). În opinia lui Benveniste, trăsătura generală a enunțării este *accentuarea relației discursive cu partenerul*, real – imaginar, individual – colectiv. Această caracteristică fixează *cadrul figurativ* al enunțării. Ca formă de discurs, enunțarea instituie două „figuri” inerente: „sursa” și „scopul enunțării”, prin care se instituie, după lingvistul francez, structura *dialogului*. Aceste figuri sunt succesiv protagoniste enunțării. Cadrul în cauză este conturat de definiția enunțării (Benveniste 1970: 16).

Benveniste, observă Jean-Michel Adam, a făcut distincție între o „lingvistică a limbii-sistem” („semiotică”) care *semnifică*, a cărei unitate este „semnul”, și o „lingvistică a discursului” („semantică”) care *comunică*, a cărei unitate este „frază” (Adam 2008: 38).

Definind lingvistica enunțării, Émile Benveniste a orientat „analiza intralingvistică” spre „semantica enunțării”. În teoria enunțării, a acordat prioritate „producerii enunțurilor” și nu „textului enunțării” (*ibidem*: 38). Cu o intuiție remarcabilă, a afirmat că acest aspect, de care făcuse abstracție, va constitui obiect de studiu pentru altă „ramură a semiologiei generale”. A prefigurată această schimbare prin depășirea noțiunii saussuriene de „semn ca principiu unic”, de care depind „structura și funcționarea limbii”. Această depășire este posibilă prin două modalități: „prin deschiderea unei dimensiuni noi de semnificanță, cea a discursului” (în „analiza intralingvistică”), și prin elaborarea unei „meta-semantici”, pornind de la „semantica enunțării” (în „analiza translingvistică” a textelor). Lingvistul a intuit apariția unei semiologii de „a doua generație”, care va contribui la „dezvoltarea celorlalte ramuri ale semiologiei generale” (Benveniste II 2000: 56).

3. Posteritatea ideilor lui Émile Benveniste

Spre sfârșitul secolului al XX-lea, teoriile lui Benveniste revin în atenția lingviștilor, stabilindu-se afinități sau controverse. Controvesele apărute pe marginea cercetărilor lui Benveniste au condus la extinderea preocupărilor lingvistice, acestea dovedindu-se constructive. Astfel, istoria lingvisticii a reținut numele unor cercetători – Manar Hammad, Herman Parret, Francis Jacques, Guillaume Paugam și, în spațiul românesc, Vlad Alexandrescu – care au regândit conceptele lingvistului francez.

În teoria lingvistică a anilor '80 ai secolului trecut, existau două debateri centrale: pe de o parte, cea referitoare la „convenționalitatea enunțării” și, pe de altă parte, cea referitoare la „relația enunțării cu semnificația” (Parret 1983: 83).

În contextul lingvistic respectiv, Herman Parret și definește poziția teoretică față de cele două direcții de cercetare prin considerații preliminare, abordând mai întâi instanța de enunțare ca „efect de enunț”. Subliniază că o teorie adecvată a discursului ar trebui să aprofundeze „natura constitutivă a sistemului semnificativ”. Poziția sa teoretică este tranșantă: simplul fapt al unei instanțe de enunțare de a fi un efect de enunț nu atrage după sine ca orice enunțare să fie enunțată. Efortul de interpretare se reduce la o *transpunere de sens*. Într-o oarecare măsură, este vorba de o umplere a unui spațiu *eliptic* prin *parafrază* (*ibidem*: 83).

O dată stabilit cadrul ipotetic general, Herman Parret își expune punctul de vedere prin argumente temeinice. Referitor la prima direcție, recunoaște că mărcile convenționale ale enunțării se regăsesc în gramatică, în teoria actelor de limbaj, în analiza conversațională, reprezentând un aspect modest al „iceberg”-lui enunțativ. De aceea, consideră că cele două discipline lingvistice și semiotice trebuie să abordeze enunțarea „doar în dimensiunea sa *discursivă*” (*ibidem*: 84). De asemenea subliniază că nu orice enunțare marcată în enunț este, prin definiție, *enunțată*.

Referindu-se la a doua direcție de cercetare, cea a relației dintre *enunțare* și *semnificație*, Herman Parret subliniază tradiția autonomiei semanticii, recunoscută în lingvistică, în logică și în filosofie. Perspectiva propusă de Herman Parret, în cadrul pragmaticii integrate, se întemeiază pe afirmația că enunțarea este direct proporțională cu semnificația. Înțeleasă drept *condiție de posibilitate*, enunțarea apare „ca rezultat al unei transpoziții”. Din această perspectivă, precizează H. Parret, semantica autonomă este discutabilă, din moment ce nu este adecvat să se abordeze discursurile ignorându-se „condițiile enunțative de producere”. Punctul de vedere al lui Parret este tranșant, deoarece enunțarea nu poate fi percepută „ca un surplus accidental sau arbitrar”. Enunțarea apare mai degrabă ca «un supplément fondateur» (*ibidem*: 86-87).

Complexitatea fenomenului enunțării a condus la perspective variate de abordare și definire. În spirit kantian, Herman Parret consideră *enunțarea* un concept «paralogic». Metodologic, conceptul se dispersează în două direcții: *deictizarea* și *modalizarea* enunțării (*ibidem*: 87). Organizarea deixis-ului este corelată cu subiectivitatea ego-centrică, organizarea modalităților este corelată cu noțiunea «comunitate enunțativă» (*ibidem*: 87).

H. Parret observă că, în teoria modalităților, reevaluarea intersubiectivității se sprijină pe două noțiuni fundamentale: „interacțiunea” și „interactanțialitatea”. Condiția de posibilitate a oricărei modalizări este *Nous*, considerat o „noțiune polimorfă” (*ibidem*: 95). În *Nous* se cuprinde „comunitatea enunțativă” care este, pentru H. Parret, un cvadruplu: *comunitatea devorbire*, *comunitatea de lume*, *comunitatea de acțiune*, *comunitatea transcendențială* (*ibidem*: 96-97). În teoria lui Herman Parret, cele patru „sub-sisteme enunțative” funcționează ca „izotopii teoretice” ireductibile, fundamentate pe relații de corespondență și de incluziune (Cosăceanu 1987: 76

Regândită din perspectiva unor fapte de natură relațională, teoria enunțării se situează la intersecția dintre o „pragmatică integrantă” și o „semiotică rațională”, într-un „spațiu epistemologic nou” (*ibidem*: 76).

În perioada anilor '80, Manar Hammad consideră enunțarea în cadrul unei semiotici generale, în care relația *énoncé / énonciation* este studiată prin raportare la criteriile de conținut. Înțelesă în sens general, noțiunea de enunțare desemnează trei fenomene consacrate. În opinia lui M. Hammad, la primul nivel, se distinge *instanțele enunțării* care vizează subiectul enunțator definit prin categoriile *je-ici-maintenant*. La al doilea nivel, se distinge *operația de enunțare* care asigură, în descendența lui Benveniste, „conversia limbii în discurs”. La al treilea nivel, se distinge *enunțarea enunțată* care vizează „mărcile enunțării în enunț” (Hammad 1983: 35-36).

Încercările anterioare de a defini enunțarea, pornindu-se de la instanțele «*énonciatrice et énonciatoire*» și de la concepția lui Émile Benveniste, care înțelegea enunțarea prin prisma operației de trecere de la limbă la discurs, sunt considerate de Manar Hammad lacunare. Punctul de plecare, în analiza aspectelor complexe generate de enunțare îl constituie *enunțarea enunțată* (*ibidem*: 35-36). Émile Benveniste considera că, la nivelul frazei, „elementele enunțării au un statut logic diferit de cel al elementelor enunțului”. De altfel, el vorbea de opoziția dintre nivelul „semantic” (care studiază frazele constitutive ale discursului) și nivelul „semiotic” (care studiază semnele). Hammad recunoaște că opoziția propusă de Benveniste este întemeiată, dar concepția lui asupra semioticii se apropie de cea a lui Hjelmslev. Hammad intenționează să examineze ansamblul elementelor enunțării ca totalitate. Ele posedă un statut logic diferit de cel al restului enunțării. Analiza lui Benveniste nu presupunea o structurare globală, rămânând la nivel frastic (*ibidem*: 36-37). Această preocupare este asumată de semioticieni, precum Greimas, pentru care un text considerat în ansamblul său este structurat după înlănțuirea frazelor componente, apărând organizat ierarhic după gradul de abstractizare (*ibidem*: 37).

În cercetarea semiotică a anilor '80, Hammad propunea două ipoteze de lucru. Prima se referă la o substituție care rearticula aceleași elemente în modul următor: „un discurs enunțat” izolat în „textul obiect” supus aceleiași „analize descriptive” care, în termenii lui Hjelmslev, apare ca un proces al unui sistem și „un ansamblu enunțativ” care reunește ansamblul mărcilor enunțării așa cum sunt prezentate în textul obiect (*ibidem*: 37-38). Acest proces enunțativ este considerat o „totalitate structurală”. Este perceput ca un „univers semantic complet dotat cu sens și susceptibil în consecință de a fi supus analizei semiotice în generalitatea sa” (*ibidem*: 38). A doua ipoteză de lucru se referă la *procesul enunțării enunțate*, considerat metalingvistic în raport cu procesul enunțului enunțat. Această relație ierarhică între două procese impune *enunțarea enunțată* ca un „metalimbaj operator” care operează asupra *enunțului enunțat*. În anumite circumstanțe, precizează Hammad, acest metalimbaj se poate reduce la un „metalimbaj descriptor” care dă seamă de *enunțul enunțat* (*ibidem*: 38). Acceptarea relației metalingvistice între două sisteme îl conduce pe Hammad la apropierea sistemului *enunțării enunțate* de *metacomunicare*.⁴ Articularea sistemelor în cauză, precizează Hammad, permite aducerea în discuție a comunicării umane în general, prin care se vizează: transmiterea mesajului obiectiv (sfera *enunțării enunțate*); reperarea *enunțului enunțat* în raport cu instanța enunțatoare și în raport cu instanța enunțatară; definirea „raporturilor juridice între instanțele enunțatoare și enunțatară”, prin extensie, fiind descrise „strategiile de negociere a acestor raporturi”, prin urmare de stabilire a unui contract «fiduciar» (*ibidem*: 39-40).

În analiza lui M. Hammad, nu este neglițată problema *enunțului enunțat*. Plasat între enunțator și enunțatar, *enunțul enunțat* se definește ca un „obiect de valoare în circulație”.

⁴ În termenii lui G. Bateson (1958, 1980) (apud Hammad 1983: 39).

Această perspectivă asupra cercetării conduce la o teorie a comunicării care are la bază analiza semiotică a discursului. Prin folosirea aceluiași procedee analitice, prin ierarhizarea relațiilor dintre *enunțarea enunțată* și *enunțul enunțat*, Manar Hammad oferă o metodă descriptivă omogenă, fără să neglijeze elementele enunțului pus în circulație prin actul comunicării. Se obține, prin acest „simulacru” al evenimentelor, „efectul de oglindă” al discursului (*ibidem*: 41).

Filosoful francez Francis Jacques susține în studii de anvergură teoria interlocuției. Mult timp, „dialogul”, „dialogismul” și „interlocuția” au fost considerate sinonime. Francis Jacques înlătură confuziile, sugerând că trebuie să se conceapă dialogul și comunicarea pornind de la comunicabilitate. În opinia filosofului, „comunicabilitatea discursului” nu implică cu necesitate dialogul. La rândul său, dialogul este uneori doar o formă retorică „puțin dialogică”. Dialogismul, precizează filosoful, este posibil doar prin relația interlocutivă. De aici, importanța majoră în interpretarea pragmatică (Jacques 1985: 68). În noua viziune, locutorul nu mai este centrul enunțării (Jacques 1983: 56). Benveniste sesizase resorturile dialogice ale enunțării, observase relația discursivă cu partenerul, dar nu prezentase consecințele asupra „procesului profund al semnificației” (*ibidem*: 56). Dialogismul discursului nu mai este doar un cadru figurativ pentru parteneri care schimbă rolurile de protagoniști. El asigură enunțării o „natură relațională și interacțională”. Dificultatea constă în a înțelege că acesta este „un act autentic subiectiv” care generează instanța de discurs. Discutând problema priorității interlocuției, Francis Jacques o raportează la conceptele de locutor și alocutor. Pentru Benveniste, polaritatea *je / tu* nu presupunea nici egalitate, nici simetrie, „*ego* este permanent în poziție de transcendență față de *tu*” (Jacques 1985: 66). Referitor la relația dintre instanța transcendentală și instanța de discurs, Francis Jacques precizează că, în viziunea lui Benveniste, există un „mecanism total și constant” care influențează limba în discurs. Fenomenul în cauză este atât de general, încât „pare să se confunde cu limba însăși”. Punctul de vedere al lui Francis Jacques diferă sensibil de cel al predecesorului. Contextul analizei este extins de Francis Jacques dincolo de enunțare. În acest sens, observă că „registru *alocutiv*” depășește sfera discursului, intuindu-se în el „procesul însuși al referinței lumii”, devenit incomod în afara interlocuției (*ibidem*:448-449). Este motivul pentru care susține ideea unei legături funcționale între „registru delocutiv și interlocutiv al discursului”.

Analogiile cu perspectiva transcendentală se întemeiază, în opinia lui Francis Jacques, pe existența unui *factum* lingvistic. Capacitatea locutorului de a se institui în subiect concomitent cu stabilirea persoanei celuilalt ca alocutar provine din structura sintactică specifică registrului persoanei. Filosoful subliniază că această capacitate este înscrisă simultan în limbă și „în articularea limbii în discurs”. Este o consecință a faptului că „subiectivitatea survine în propriul discurs prin aceleași unități care convertesc limba în discurs” (Jacques 1979: 51-52). Francis Jacques apreciază punctul de vedere al lui Benveniste care vede „în pozițiile de *je* și *tu*” adevărate „creații” ale limbii înseși. Însă, interogându-se asupra posibilității de a le reduce la forme care le condiționează sau asupra posibilității de a înțelege persoana drept pură categorie lingvistică, Francis Jacques răspunde negativ, invocând acel *factum* lingvistic, care dă seamă de „funcționarea limbii printr-un locutor într-o situație implicit dialogică”. În analiză, Francis Jacques accentuează caracteristica pronumelor personale de a purta „marca unui act al subiecților vorbitori”. Ajunge la concluzia că aparatul formal al enunțării rămâne „condiție de posibilitate”, iar enunțarea este dependentă de instituirea locutorului ca subiect. Enunțarea caracterizează actul însuși de producere a unui enunț, în timp ce locutorul „mobilizează” limbajul în interesul său. În opinia lui Fr. Jacques, este necesar ca actul respectiv să fie acțiunea interlocutorilor (*ibidem*: 53).

În încercarea de a stabili funcția referinței, în relație cu rigorile comunicării, Francis Jacques recunoaște deopotrivă cercetarea lui Émile Benveniste, care a pus bazele unei lingvistici

a enunțării și cercetarea lui Roman Jakobson, care a plasat în centrul analizei lingvistice „realitatea interlocuției”.

Opiniile lui Émile Benveniste referitoare la conceptul „subiectivitate” au suscitât și interesul unor gânditori care le-au interpretat în cheie filosofică. Astfel, Guillaume Paugam, deși remarcă importanța articolului *Despre subiectivitate în limbaj*, în care ipotezele lansate de lingvist depășesc cu mult granițele disciplinei, totuși se detașează de concepțiile lui Benveniste. Observă că, în „orizontul deschis de cogito-ul cartezian”, opiniile lui Benveniste au efectul unui „clopot de alarmă al unei întregi tradiții de gândire, în care subiectul trebuia să fie conceput ca autonom” (Paugam 2008: 1). În analiza lingvistică asupra subiectivității, studiile lui Benveniste au probat înrâuriri din filosofia kantiană. Această observație, susținută de G. Guillaume, se sprijină și pe analiza articolului *Categorii de gândire și categorii de limbă*,⁵ în care Benveniste, comentând *Categoriile* lui Aristotel, a vizat indirect, prin notele aferente, lucrarea kantiană *Critica rațiunii pure*.

În analiza kantiană, „Eu-I” reprezintă „un subiect transcendent”, fiind considerat în afara „valorii empirice de pronume personal”. În analiza filosofico-lingvistică întreprinsă, se pare că Benveniste nu a realizat disocierea între „întrebuițările” contextuale ale „Eu-lui”: valența transcendentă și cea lingvistică. Reducționismul din analiza lui Benveniste, observă G. Guillaume, creează premisa afirmării persoanei – „cine spune <ego>” (Paugam 2008: 2; cf. Benveniste I 2000: 247). Subiectivitatea apare drept capacitate a locutorului de a se institui ca *subiect*. În virtutea acestui fapt, conceptul kantian al subiectivității este redus la „cea mai simplă expresie a sa – <ego>.”⁶

Guillaume Paugam este reticent față de unele opinii ale lui Benveniste privind „limbajul”, „limba” și „discursul”. Din punctul său de vedere, nu este potrivit să se discute limbajul în afara limbii. Mai mult, consideră vulnerabile afirmațiile lui Benveniste referitoare la idiomuri și la imposibilitatea conceperii unei limbi care să nu exprime persoana. În acest sens, atrage atenția asupra erorii de a se echivala unitatea persoanei cu unitatea expresiei sale, afirmația kantiană, întemeiată pe concepția *a priori* a judecății,⁷ oferind punctul de sprijin polemic.

Abordând conceptul „subiectivitate”, Émile Benveniste a oscilat, în opinia lui Guillaume Paugam, între concepția filosofică de sorginte kantiană (concepția kantiană a judecății) și concepția performativ-lingvistică („spune <ego>”). La fel, definiția asupra limbajului oscilează între accepția lingvistică și concepția filosofică care se referă la condiția limbajului ca aptitudine (Paugam 2008: 4). Paugam are obiecții și asupra considerațiilor lui Benveniste referitoare la cadrul discursului, în care lingvistul a stabilit „indicatorii deixis-ului” și „indicii de subiectivitate”. Nu este trecută cu vederea nici restrângerea ariei „subiectivității” la *eulingvistic* (*ibidem*: 5 ; cf. Benveniste I 2000: 251). În contextul acestei „subiectivități” restrânse, subliniază Paugam, nu se dovedește în teoria lui Benveniste că și enunțurile fără „indicator personal” sunt *a priori* la fel de „subiective”, precum enunțurile marcate de un *indicator de subiectivitate*. G. Paugam pledează pentru extinderea ariei subiectivității la „Eu-I” transcendent. Astfel înțeleasă, „subiectivitatea” s-ar distinge de modalitatea asertorică a judecății (*îndoială, bănuială, inferență*) și ar apărea ca „operație a facultății de a judeca” (Paugam 2008: 5-6).

⁵ Articolul este reprodus în Benveniste I 2000: 62-72.

⁶ Benveniste a definit subiectivitatea drept „unitate psihică care transcende totalitatea experiențelor trăite pe care le acumulează și care asigură permanența conștiinței” (cf. Benveniste I 2000: 247), iar I. Kant a definit subiectivitatea drept „l’unité synthétique pure de la diversité en general” (Kant [1798] 2008: 188, *apud* Paugam 2008: 3).

⁷ „toutes les langues, lorsqu’elles parlent a la première personne, doivent penser ce Je, même si elles ne l’expriment pas par un mot particulier” (Kant, *vezi supra*, *apud* Paugam 2008: 4).

În analiza „subiectivității”, G. Paugam distinge între cele trei niveluri: enunțarea pragmatică, metafizică sau critică (*ibidem*: 6) Analiza lingvistică a subiectivității se realizează la nivelul discursului. Prin intermediul ei, sunt identificate mărcile deixis-ului spațio-temporal și ale „modalității asertorice a judecării”. În opinia lui Paugam, analiza subiectivității în limbă este filosofică. Prin intermediul ei, se evaluează „influența structurilor gramaticale asupra modului de a gândi al locutorilor acelei limbi”. De asemenea, „analiza subiectivității în limbaj este transcendentă”. Orice enunț apare ca „produsul unei sinteze pure *a priori* între un mesaj și un <Eu> transcendent al enunțării” (*ibidem*: 6). Ceea ce îi reproșează G. Paugam lui Benveniste este întrepătrunderea subiectivității transcendente cu subiectivitatea lingvistică, producându-se confuzii între analizele lingvistică, metafizică și critică (*ibidem*: 7).

Cercetarea critică întreprinsă de Guillaume Paugam a configurat o analiză prin contrast. Fără a diminua importanța conceptelor tratate de Benveniste, cercetarea lui G. Paugam probează exigențele unei alte perspective asupra teoriilor marelui lingvist francez.

În spațiul românesc, receptarea teoriei lui Émile Benveniste a fost realizată de Vlad Alexandrescu în paradigmă filosofică, prin analiza contrastivă cu filosoful francez René Descartes.

Filologul român actualizează concepte semnificative în cercetarea lui Benveniste – „autoreferința”, „subiectivitatea”, „enunțarea” – stabilind astfel cadrul de referință pentru obiectivul propus. În acest sens, recunoaște importanța conceptului autoreferinței (*sui-référence*) în cadrul teoriei enunțării. Poziția privilegiată acordată conceptului „subiectivitate” i-a permis lui Benveniste să accentueze regimul dublu al timpurilor verbale. Astfel, a putut construi un cadru formal în care criteriile operaționale sunt categoriile timpului, ale persoanei și ale aspectului. Acestea sunt dependente de prezența sau absența subiectivității, fiind „trăsături marcate în enunțare” (Alexandrescu 1998: 241). Din această perspectivă, problema timpului se reduce la o manieră proprie de a concepe subiectivitatea. Pentru Benveniste, «je» este „un fapt de autoreferință”, este „sursa timpului”. De asemenea, «je» trimite la sine prin „exercițiul unei activități”. În acest punct, filologul român semnaleză descendența carteziană. Maniera în care este înțeles «je» trimite la *Cogito*-ul cartezian. Observația este extinsă de filologul român și asupra subiectivității, asupra timpului și asupra discursului. În cercetarea lui Émile Benveniste, aceste trimiteri spre cartezianism sunt realizate prin aparatul formal al enunțării. «Je» este perceput în cadrul textului, prin competență lingvistică. Autoreferința este considerată o „problemă de vizibilitate” și reprezintă, în ultimă instanță, posibilitatea de a arăta (Alexandrescu 1998: 245-246).

Împreună cu V. Alexandrescu, observăm că Benveniste a fondat o lingvistică „dualistă”, în sensul în care, prin analogie cu modelul cartezian al corpului locuit de suflet, el a încercat să evedențieze «les lieux de ce corps par le biais desquels l’âme en modifie l’apparence» (*ibidem*: 246). Subiectul se oferă în întregime propriului discurs subliniind enunțarea. Benveniste, precizează filologul român, încerca să asigure enunțării un loc al său în aparatul formal creat. Pornind de la regimul legăturii dintre suflet și corp, V. Alexandrescu adâncește înrâuririle carteziane în teoria enunțării elaborată de Benveniste. Descartes considera că natura omului nu este simplă, ci reprezintă o uniune. În spiritul gândirii carteziene, regimul „uniunii dintre suflet și corp” nu se înțelege exclusiv prin judecată, nici prin judecată coroborată cu imaginație. În mod asemănător, lui Vlad Alexandrescu i se pare impropriu a se considera enunțarea doar în raport cu aparatul formal, pierzându-se din vedere ceea ce constituie apariția sa originală. În viziunea lui Descartes, ceea ce omul cunoaște este, pe de o parte, corpul și, pe de altă parte, „natura intelectuală”. Filologul român subliniază înrâuriri carteziene în opera lui Benveniste atunci când tratează convenția de a concepe *l’être du sujet* ca „trimiteri la sine, prin exercițiul unei activități”.

Este aici o trăsătură a cartezianismului «dont la linguistique moderne ne pourrait se déprendre» (*ibidem*: 247). Fără a contesta expresia științifică a cercetării lui Benveniste, Vlad Alexandrescu insistă asupra unui „ingredient”, care îi inspiră lui Benveniste opoziția dintre discurs și istorie și care „nu lasă enunțarea să se vadă în formele proprii și distincte” (*ibidem*: 247).

Prin acest punct de vedere, lingvistica enunțării, revendicată de la definiția subiectivității, pătrunde în câmpul de referință al cercetătorilor, atrăgând atenția asupra „straniei legături dintre enunț și enunțare” (*ibidem*: 247-248).

Émile Benveniste a avut meritul de a fi gândit cadrul lingvistic și pragmatic necesar adaptării unor noțiuni considerate „locuri comune” în cercetarea anterioară. Operând cu distincția dintre lingvistica limbii-sistem (promovată de Saussure) și lingvistica discursului, Benveniste a intuit modalitățile de depășire a orientării lingvistice saussuriene și apariția unei semiologii de „a doua generație” (Benveniste II 2000: 56).

4. Concluzii

În spiritul cercetărilor lui É. Benveniste, pragmatica a fost înțeleasă ca o prelungire a lingvisticii enunțării. Lingvistul francez a reținut opoziția saussuriană *limbă / vorbire*, dar s-a distanțat de predecesorul său printr-o delimitare operațională: *limbaj / discurs*.

În epocă, descoperirea activității enunțative a contribuit la extinderea cercetării pragmatice asupra categoriei persoanei, asupra categoriei deicticelor spațiale și temporale și asupra timpurilor verbale. Analiza conceptului „subiectivitate” este strâns legată de categoria persoanei. Cercetarea asupra categoriei timpului i-a permis lui Benveniste să contureze conceptul „intersubiectivitate”, condiție a comunicării lingvistice. În analiza „aparaturii formale al enunțării”, lingvistul francez a avut în vedere trei aspecte importante: realizarea vocală a limbii, mecanismul producerii enunțării, actul însuși al enunțării

La sfârșitul secolului trecut, cercetarea lingvistică era orientată spre convenționalitatea enunțării și spre relația enunțare – semnificație. Pentru prima direcție de cercetare, H. Parret a susținut abordarea enunțării din perspectiva dimensiunii discursive. Pentru a doua direcție, a susținut că enunțarea este condiție de posibilitate în cadrul semnificației. În analiza metodologică realizată, a semnalat două aspecte ale enunțării: *deictizarea* și *modalizarea*.

M. Hammad a abordat enunțarea din perspectivă semiotică, acordând atenție instanțelor enunțării, operației de enunțare și *enunțării enunțate*. Sistemul *enunțării enunțate* a fost asociat cu *metacomunicarea*. Cercetătorul a construit o teorie a comunicării, pornind de la analiza semiotică a discursului.

Fr. Jacques a fost preocupat de teoria pragmatică a interlocuției, în cadrul căreia locutorul pierde poziția centrală în enunțare, iar dialogismul discursului conferă enunțării caracter interacțional. Actul însuși de producere a unui enunț este asociat de Fr. Jacques acțiunii interlocutorilor.

G. Paugam a fost interesat de modul în care Benveniste a tratat conceptul „subiectivitate”, insistând asupra influenței kantiene. G. Paugam îi reproșează lui Benveniste perspectiva dublă asupra limbajului, punctul vulnerabil al teoriei subiectivității fiind trecerea de la subiectivitatea transcendențială la cea lingvistică.

V. Alexandrescu menține, în spațiul românesc, perspectiva filosofică în receptarea operei lui Benveniste. Modelul contrastiv este de data aceasta R. Descartes, «je» este perceput ca un fapt de autoreferință, apropiindu-se de „Cogito”-ul cartezian. Cercetătorul român a reliefat trăsăturile carteziene la nivelul aparatului formal al enunțării.

Perspectiva deschisă de tezele lui Émile Benveniste s-a răsfrânt asupra cercetărilor pragmatice, semiotice, având ecou și în lingvistica textului prin valențele poetice ale subiectivității, ale *deixis*-ului, ale enunțării.

BIBLIOGRAPHY

- Adam, Jean-Michel. 2008. *Lingvistica textuală. Introducere în analiza textuală a discursurilor*. Traducere de Corina Iftimia. Iași: Institutul European.
- Alexandrescu, Vlad. 1998. «Descartes et la théorie de l'énonciation». *Autour des Descartes*. Textes réunis par Dolores Toma, Anca Christodorescu, Vlad Alexandrescu, pp. 239-248. Bucarest: Edition Crater.
- Armengaud, Françoise. 1993. *La pragmatique*. 3° édition corrigée Paris: Presses Universitaires de France.
- Benveniste, Émile. [1966] 2000. *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, II. Traducere de Lucia Magdalena Dumitru. București: Teora.
- Benveniste, Émile. 1970. „L'appareil formel de l'énonciation”. *Langages*, 17: 12-18.
<http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lgge>.
- Bidu-Vrănceanu, Angela et al. 2001. *Dicționar de Științe ale Limbii*. București: Nemira.
- Cosăceanu, Anca. 1987. „Enunțarea – repere semiotice”, în *SCL*, XXXVIII, nr. 1, pp. 74-77.
- Hammad, Manar. 1983. «L'énonciation: process et système», în *Langages*, vol. 18, nr. 70, pp. 35-46, <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lgge>.
- Ionescu, Emil. 1992. *Manual de lingvistică generală*. București: ALL.
- Jacques, Francis. 1979. *Dialogiques. Recherches logiques sur le dialogue*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Jacques, Francis. 1983. «La mise en communauté de l'énonciation», în *Langages*, vol. 18, nr. 70, pp. 47-71. <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lgge>.
- Jacques, Francis. 1985. *L'espace logique de l'interlocution. Dialogiques II*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Kant, Immanuel. 2008 [1798]. *Anthropologie du point de vue pragmatique*. Traducere în franceză de Michel Foucault. Paris: Vrin, în Paugam, Guillaume. 2008. «Benveniste, le <Je> et la langue. Des déictiques et de la <subjectivité>». *Texto!*, XIII, 3: 1-6.
http://www.revue-texto.net/docannexe/file1622/paugam_benveniste.pdf.
- Moeschler, Jacques, Reboul, Anne. 1999. *Dicționar enciclopedic de pragmatică*. Traducere de Liana Pop și Carmen Vlad (coord). Cluj: Echinox.
- Parret, Herman. 1983. «La mise en discours en tant que déictisation et modalisation». *Langages*, vol. 18, nr. 70, pp. 83-97. <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lgge>.
- Paugam, Guillaume. 2008. «Benveniste, le <Je> et la langue. Des déictiques et de la <subjectivité>». *Texto!*, XIII, 3: 1-6.
http://www.revue-texto.net/docannexe/file1622/paugam_benveniste.pdf.
- Reboul, Anne; Moeschler, Jacques. 2001. *Pragmatica azi*. Traducere de Liana Pop. Cluj: Echinox.